

Стаценко Олена Сергіївна,
аспірант 4-го року навчання кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: к.ю.н., доцент Глиняна К.М.

ФОРМУВАННЯ НОРМ ЩОДО НАБУТТЯ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Аналізуючи ретроспективний аналіз розвитку цивільного права можна зазначити, що інститут набувальної давності у своєму розвитку почав формуватися та зазнав основних принципів, які діють і понині саме за часів Стародавнього Риму. Виникнення вказаного інституту було обумовлено, в першу чергу, соціально-економічними передумовами.

Стародавній Рим являв собою сільськогосподарську громаду, в якій окремі сім'ї жили замкнутим господарським життям, вели натуральне господарство. Суспільної уваги вимагали не тільки землі, що пустують, але і інші речі, які опинилися в чужому фактичному володінні. Щоб власність на які-небудь речі надовго або назавжди не залишалася невідомою, в римському праві була введена набувальна давність (*usucapio*) як спосіб набуття права власності особою, що володіє річчю, але не є її власником, якщо він виконував певні умови, передбачені правом.

Виникненню набувальної давності передувало *usus auctoritas* (користування і порука), що представляло собою давнісне володіння майном або речами, згідно найдавнішому праву, коли достатньо було двох об'єктивних реквізитів: *usus* в сенсі володіння і дворічного строку для земельних ділянок або річного – для інших речей [1, 2]. Протягом цього часу відчужувач повинен був відповідати давнісному власнику за евікцію речі, тобто за відчуження у покупця набутого ним майна з мотивів, що виникли до його продажу. Давнісне володіння не поширювалося на крадені речі і речі перехрипів. Як у свій час зазначав науковець Д. Диошди, римляни завжди розуміли *usucapio* як придбання через *usus* (придбання через користування), який використовувався для позначення володіння як власника, так і невластника [3, р. 104; 4].

У давні часи римські громадяни могли набувати власність шляхом набувальної давності, якщо були особами незалежними і безперервно і відкрито володіли рухомим майном один рік, а нерухомим майном два роки. Зазначене правило було визначено Законами XII таблиць [5], зокрема VI таблицею. В свою чергу, божевільні і малолітні особи не могли набувати права власності за давністю володіння, оскільки «... в них було відсутнє бажання володіти, навіть якщо вони здійснювали тілесний контакт з річчю...»

[6]. Однак, малолітня особа, за умови схвалення опікуна могла почати володіння майном для початку строку давності володіння.

Існує кілька пояснень походження інституту набувальної давності. Так, наприклад, К.І. Скловський [7] пов'язує набувальну давність з уявленнями про трудове освоєння речі, її виготовлення або обробки як достатньої підстави для подальшого набуття права власності на цю річ. З позицій трудової теорії обґрунтовує набувальну давність Е.М. Штаерман [8, с. 210], розглядаючи його як результат «обробітку землі своєю працею». З цієї точки зору пояснюється те, що встановлений у римському праві дворічний термін для набуття права власності на земельні ділянки, на відміну від річної для рухомого майна, був продиктований дворічною сівозміною.

Слід звернути увагу, що не все майно в Стародавньому Римі могло бути придбано за давністю володіння. Об'єктом набувальної давності як способу набуття права власності не могли бути нічії речі: правомірне заволодіння особою нічийною річчю відразу ж робило таку особу власником цієї речі. Крім того, набувальна давність не поширювалася на крадені речі; насильно захоплені; на речі, що належать державі, імператору, особам молодше 25 років, нерухомі маєтки церков; на майно, пожертвуване виключно для благодійних цілей; на речі, що належать жінці, яка перебуває під опікою агнатів, якщо вони були відчужені без участі і згоди опікуна. Виключалися з-під дії давності й вільні люди. В той же час, Законами XII таблиць було визначено, що жінка, що не бажала встановлення над собою влади чоловіка (фактом давнісного з нею співжиття), повинна була щорічно відлучатися зі свого будинку на три ночі і таким чином переривати річне володіння нею [6]. Передбачається, що назване правило було характерно виключно для римського права докласичного періоду, який закріпив відповідний рівень суспільного розвитку Древнього Риму.

Набувальна давність не поширювалася на крадені речі, релігійні речі (Закони XII таблиць забороняють купувати давності місця поховання, а також і місця спалення трупів) і священні речі (міські стіни, ворота, храми, вівтарі, статуї богів, культові приналежності), межу між земельними ділянками шириною в 5 футів.

Погляди щодо давнісного володіння чужим майном розвивав в своїй теоретичній монографії «Право володіння» Фрідріх Карл фон Савіньї [9] – засновник школи права володіння. Його міркування підтримували багато прихильників, а їх суть була зведена до певних моментів:

- 1) володіння майном передбачає можливість фізичного впливу на нього;

2) бажання володіння чужим майном як своїми на праві власності у той час коли детентор володіє речами від чужого імені як чужий, і є головною ознакою давнісного володіння порівняно з дотриманням;

3) володіння є правом яке може бути відділене, однак окрім первинного володіння існує і похідне давнісне володіння, тобто таке, коли власник майна може надавати своє право на володіння майном на будь-яку особу, але лише у встановлених законодавством випадках.

Зазначену теорію розкритикував відомий німецький вчений Рудольф фон Ієрінг [10]. У своїй роботі «Про підставу захисту володіння» він аргументовано спростував перше положення теорії Ф.К. Савіньї про володіння чужим майном та подальшим набуттям права власності на це майно не власником у зв'язку з давнісним володінням. Свої судження Ієрінг пояснював тим, що фізичне володіння майном виникає відносно спонукуваних речей, зокрема нерухомого майна, однак відносно віддалених земельних ділянок мати фізичну владу, не можна. Зважаючи на це, він вважав, що здійснення права власності на нерухоме майно є фактичним володінням, яким речі повинні служити людям [9].

Пізніше Р. Ієрінг в монографії «Власницька воля» поставив під сумнів теорію Ф.К. Савіньї щодо внутрішнього змісту володіння чужим майном. Разом з цим, звернув увагу на неправильність висновків. Ф.К. Савіньї відносно майнових прав як характерної ознаки володіння чужим майном, оскільки римське право надавало захист володіння також і тим, хто не міг мати речові права. Крім того, теорія Ф.К. Савіньї, на практиці, не може бути застосована, так як жоден суддя не може бути переконаний у тому, чи має власник спірного чужого майна намір володіти цим майном як своїм чи він має намір приховувати те, що майно належить іншій особі. Судова практика знайшла вихід: стали визначати наміри особи, виходячи з його вчинків, і створили так званий каталог «Власницьких дій», але по зовнішніх фактах неможливо з повною вірогідністю судити про наміри і волю людини [1]. Вказана теорія в законодавстві послідовно проведеною бути не може, так як законодавець залишив би без захисту осіб, що не мають майнові права, тобто залогоприймачів, орендарів, хранителів тощо. Відмовившись в такий спосіб від пануючого тоді вчення, Р. Ієрінг запропонував нове, у якому давнісним володінням вважалось будь-яке фактичне, довгострокове, добросовісне та відкрите володіння і захищалося власницьким позовом незалежно від волі. Незважаючи на численних прихильників теорії Р. Ієрінга, теорія Ф.К. Савіньї своїх не втратила. Обидві теорії мали вплив на європейське законодавство – теорія Р. Ієрінга була відображена в нормах Німецького Цивільного

Укладення, теорія Ф.К. Савінії – у нормах Французького Цивільного Кодексу [9].

Проблема давнісного володіння чужим майном, розглядалася також в аспекті «володіння – факт, володіння – право». Домінуюча в європейській юриспруденції тенденція вважати давнісне володіння фактичним пануванням людини над майном (на відміну від власності в розумінні панування юридичного) одержала поширення у вітчизняній цивілістиці. Прихильниками концепції «володіння – факт» були Д.І. Мейер, К.П. Победоносцев, Є.В. Васьковский і інші. Протилежні думки висловлювали К.Д. Кавелін, С.А. Муромцев, Ю.С. Гамбаров та інші. Так, вони вважали будь-які відношення, що мають юридичний захист, є правом, в тому числі і право володіння чужим майном. Найбільш чітко зазначену проблему визначив І.А. Покровський [12]. Він звернув увагу на існування принципу захисту давнісного володіння як такого, від будь-яких зазіхань з боку приватних осіб. Фактичний власник може зажадати від суду і влади захисту свого давнісного володіння не на підставі того, що він має право на це володіння, а просто у зв'язку з тим, що він володіє чи володів. Навіть і неправомірний власник може вимагати свого захисту [13].

Отже, нормативне та правове регулювання відносин щодо набуття права власності, володіння та користування нерухомим майном на підставі тривалого користування цим майном, зокрема майном, яке знаходиться у користуванні не володільця, тобто чужим майном, бере свій початок ще з часів давнього Риму, коли почала свій розвиток торгівля та торгівельні відносини між Римом та іншими державами, в тому числі з європейськими державами. Таким чином істотним вкладом римлян в європейську цивілізацію стало створення римського права, що в подальшому стало унікальною історико-методологічною моделлю, основою цивільного права сучасності.

Література:

1. Римське право: Інституції / Ред. Є. О. Харитонов. – 3-е вид., виправлене. – Харків: Одиссей, 2003. – 287 с.
2. Трофанчук Г. Римське приватне право: Навчальний посібник/ Григорій Трофанчук. – К.: Атіка, 2006. – 245 с.
3. Diôsdî G. Ownership in ancient and preclassical Roman Law. Budapest, 1970. – p. 104
4. Диошди Д. Собственность в древнем и предклассическом римском праве // Современные исследования римского права. Реферативный сборник / Под ред. В.С. Нерсесянца и др. – М. : ИНИОН АН СССР. 1987.
5. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : Підручник. – К. :

- Юрінком Інтер, 2003. – 511 с.
6. Агафонов С. Римське право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Київський національний економічний ун-т. – К. : КНЕУ, 2005. – 144 с.
 7. Скловський К.І. Власність в цивільному праві. – 5-е изд., Перераб. – М. : Статут, 2010. – 893 с.
 8. Штаерман Е.М. Глава третья. Римское право // Культура древнего Рима. В 2-х тт. / Отв. ред. Е. С. Голубцова. – М. : Наука, 1985. – Т. 1. – 432 с.
 9. Закорецька Л. Види прав на чужі речі: порівняльний аналіз за римським приватним правом та сучасним цивільним правом / Право України. – 2007. – №8.
 10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. – К. : Правова єдність, 2009. – 312 с.
 11. Покровский И.А. История римского права / Иосиф Алексеевич Покровский / Вступит. ст., пер. с лат. научн. ред. и коммент. Л.Д. Рудокваса. – СПб. : Издательско – торговый дом «Летний Сад», 1998. – 560 с.
 12. Шаркова І. М. Рецепція римського права в цивільне законодавство: західна та східна традиції // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. В. Ф. Опришко. – 2012. – № 11-12. – С. 255-267.